

Dorozhkin A.S.

Educational establishment «Republican Institute of Higher Education»

CONTEMPORARY FINE ART OF BELARUS: CURRENT PROBLEMS AND TRENDS

Summary

This article analyzes the development of modern art of Belarus. Particular attention is paid to the development of new trends, current problems and achievements of modern Belarusian artists in the field of fine arts of the last two decades. The article draws on the work of a young illustrator from Minsk Catherine Khagai. These works used as an illustrative example of the use of information technology in the field of fine arts.

Keywords: Belarus, contemporary art, young artists, painting, drawing, sculpture, photography, art education.

УДК 783.21 (436)

ЦЕРКОВНА КУЛЬТУРА АВСТРІЇ ТА НІМЕЧЧИНИ XVIII–XIX СТОЛІТЬ:
СТИЛЬОВІ ТЕНДЕНЦІЇ

Паламарчук К.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто взаємовідношення понять «релігія» і «культура». З'ясовано зміст поняття «церковна культура» і «церковне мистецтво». Дано характеристику церковного мистецтва Австрії та Німеччини XVIII–XIX століть. Розглянуто німецьку месу як жанр католицької богослужбової музики Австрії другої половини XVIII – початку XIX століть крізь призму взаємодії класицистських і романтичних стильових тенденцій. Проаналізовано творчість відомого німецького поета-романтика XVIII століття Ф.Г. Клопштока.

Ключові слова: релігія, культура, католицька богослужбова музика, католицька німецька меса, класицизм, німецький романтизм, Фрідріх Готліб Клопшток.

Постановка проблеми. Питання взаємовідношення між релігією і культурою сьогодні усе більше привертають увагу дослідників. Як особлива складова системи духовної діяльності людей, релігія відіграла і відіграє важливу культурно-історичну роль, будучи засобом відродження національно-духовних цінностей народу, упорядкування та збереження народних традицій і звичаїв [1, с. 6]. У контексті вивчення християнських коренів європейської цивілізації актуальними стають дослідження феномену церковного мистецтва – невід'ємною складовою не лише релігійної, а й усієї європейської спільноти. Католицька церковна культура Австрії та Німеччини є важливим елементом європейської традиції, яка має як національне, так і загальноєвропейське значення, у якій знайшли своє відображення основні тенденції християнської культури Нового часу. Формування нового церковного жанру католицької традиції – німецької меси втілило головні риси церковного мистецтва XVIII–XIX століть: секуляризаційну спрямованість, репрезентативність вираження, нове – гуманістичне – тлумачення сакральної реальності, яскраво виражену національну складову. Усе це зумовило необхідність вивчення церковної культури Австрії та Німеччини, а також феномену німецької меси як репрезентативного явища християнської Європи Нового часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання християнської культури розглянуто у роботах християнських філософів-богословів Г. Бальтазара, К. Барта, С. Булгакова, А. Гарнака, Т. Горічевої, К. Дусона, Ж. Марітена та ін.

У сучасній культурологічній та релігієзнавчій думці існують дві протилежні точки зору щодо взаємовідносин між релігією та культурою. Прихильники першої (М. Бердяєв, П. Флоренський, М. Вебер, П. Сорокін та ін.) вважають, що релігія є частиною

духовної культури і між ними існує тісний зв'язок, підкреслюючи, що «культура і релігія внутрішньо суцільні з самого початку історії людства і все ж у сфері культури релігія символізує не архів-сховище давнини, а саме діючий храм, що підпитується реаліями минулого і сучасного» [7, с. 347].

Іншу точку зору мають прихильники так званого «центристського» напрямку (А. Кун, Р. Каретт, Д. Фрезер), за теорією яких релігія і культура протистоять одна одній і одночасно утворюють єдність, вважаючи, що у первісних релігійних віруваннях втілено фантастичне усвідомлення людини та її залежність від сил природи, а релігія не є незмінною, оскільки і суспільство не залишається статичним [3, с. 24].

Ряд учених, що притримуються так званого теологічного напрямку, заперечують належність релігії до культури, вважаючи, що «релігія не є витвором людського духу, а даром духу божественного» [1, с. 12]. В основі теологічних концепцій розуміння культури лежить ідея визначальної ролі релігії у розвитку культури. Християнство протягом історії свого існування створило власну культурну традицію, яку ми сьогодні називаємо християнською культурою. У християнстві надзвичайно важливим є поняття особистості людини, тому людина, за християнським взірцем, прагнучи до спасіння, здійснює активну пізнавальну діяльність.

Католицькі теологи (Г. Кюнг, Е. Вінтер, П. Пупар) вважають, що Церква не може існувати поза культурою, Церква визначає цінність і різноманітність культур та стоїть на позиції плюралізму культур і, найголовніше, дотримується принципу національного самовираження у культурі. Католицькі культурологи наголошують, що в релігійній культурі важливим є поняття релігійного канону, який визначається як «сукупність християнських світоглядних принципів і відповідних норм і задач

художньо-образного мистецтва» [7, с. 21]. Канон затверджувався Церквою як взірець для наслідування, як ідеал святості та краси.

Богослужбова музика у католицькій літургійній практиці є предметом вивчення мистецтвознавців і богословів-літургістів Б. Бартковського, І. Гарднера, Ф. Гарнокура, О. Зосім, М. Кунцлера, проблематику австрійської літургійної музики зазначеного періоду розглянуто у працях музикознавців Г. Аберта, О. Беркій, В. Бодендорфа, В. Дюрра, К. Жабинського, Т. Коваленко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність низки досліджень, присвячених католицькій церковній культурі і церковному мистецтву, в українській науці жанр німецькомовної католицької меси у церковній культурі Австрії другої половини XVIII – першої третини XIX століть не ставали предметом комплексного дослідження.

Мета статті. З'ясувати поняття «церковна культура» і «церковне мистецтво» у контексті співвідношення релігії і культури, охарактеризувати церковне мистецтво Австрії XVIII – XIX століть, розглянути німецьку месу як репрезентативний жанр католицької богослужбової музики Австрії другої половини XVIII – початку XIX століть.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній культурології та мистецтвознавстві термін «християнська культура» є одним із широковживаних. Поряд з ним у роботах мислителів минулої і сучасності (серед них П. Флоренський, Г. Флоровський, І. Львін, М. Бердяєв, С. Булгаков, Іларіон (Алфеев) та ін.) можна зустріти поняття «літургійна культура», «церковна культура». Термін «християнська культура» традиційно вживається для позначення релігійного вчення і його різноманітної історичної, художньої, особистісної реалізації, усього, що принесло у світ християнство.

Серед понять, що стосуються християнської культури, можна виділити специфічно належні до церковної культури. Поняття «християнська культура» і «церковна культура» найчастіше сприймаються як синоніми. Так, С. Булгаков у статті «Церква і культура» писав: «Створити справді християнську, церковну культуру й збудити життя в церковній огорожі, перемогти протилежність церковного й світського, – таке історичне завдання для духовної творчості сучасної Церкви й сучасного людства». Таким чином, церковна культура – це прояв Церкви земної. Найбільш важливими принципом церковної культури (у її православному розумінні) є єдність православної віри, сповідання Символу віри, єдність таїнств і богослужінь, єдність ієрархічного спадкоємства єпископату, єдність церковного устрою, єдність церковних канонів» [3, с. 227].

Потрібно відзначити, що церковна культура є складовою християнської культури, проте християнська культура відрізняється від церковної культури. Так, поняття «церковна культура» охоплює свідчення про інший світ, інші сутності, «християнська культура» – синтез церковної та світської культур, адаптація християнського вчення до кожного конкретного історичного періоду.

Церковна культура тісно пов'язана з церковним мистецтвом. Церковне мистецтво підпорядковане вищій цілі – славити Бога, оспівувати подвиги апостолів, святих, подвижників, діячів Церкви. За допомогою мистецтва художники, архітектори, скульптори та композитори прагнули розкривати та пояснювати догмати віри.

У творах церковних митців оспівувалася перемога духу над плоттю, таким чином підтвержуючи

високі подвиги людської душі. Так, наприклад, у візантійському мистецтві, що вважалося у ті часи найдосконалішим у світі, це знайшло вираження в тому, що живопис, музика, мистецтво були підпорядковані церковним канонам, де відсікалось усе, що суперечило християнським принципам. Саме тому аскетизм і суворість у живописі (іконопис, мозаїка, фреска), піднесеність грецьких церковних молитов і піснеспівів, храм, що ставав місцем молитовного спілкування людей – усе це характеризує візантійське церковне мистецтво.

У країнах, для яких традиційною релігією є католицизм (Австрія, Іспанія, Італія, Франція тощо), католицька церковна культура, поєднуючись з національною, відрізняється своєрідністю рис, які знайшли відображення у всіх видах мистецтва: архітектурі, живописі, літературі та музиці. Церковне мистецтво Австрії, як стиль образотворчого мистецтва, сформувалося у епоху Відродження. Найбільш досконале відображення воно отримало у римському бароко («мистецтво контрреформації») [7, с. 102]. Наприкінці XVII – початку XVIII століть виник новий стиль – австрійське бароко, яке відразу став ніби синонімом австрійської культурної традиції в архітектурі. Австрійські церковні будівлі у стилі бароко – Карлскірхе, монастир Св. Флоріана, монастир Мельк, церкви і палаци Зальцбурга, Граца і Штейера. Досягнення австрійської архітектури бароко проявляються не в особливостях оформлення зовнішнього вигляду будівлі, а в облаштуванні її інтер'єру з метою створення незвичайного і емоційно підвищеного настрою. Від світського мистецтва церковне бароко переймає його вишукану витонченість. Особливі досягнення церковного бароко Австрії у царині скульптури. В інтер'єрах австрійських церков скульптурним композиціям відводилася більша роль, ніж живопису. У цей час Йоганн Данценхафер (1665–1726) створив скульптурні інтер'єри церков у Цвіральтені та Оттоїррени, архітектором яких був Йоганн Міхаель Фішер (1692–1766). Найвидатнішим же досягненням церковного мистецтва вважається внутрішнє оформлення церкви у Вільгерінзі, де органічно поєдналися архітектура, скульптура і живопис.

Найбільш відомими церковними архітекторами Австрії у другій половині XVIII століття були Йозеф Еммануель Фішер, Йоганн Гатард Гайпергер, Фердинанд Фон Гогенберг, Петер Нобіле та ін. У ці роки було завершено будівництво монастиря св. Флоріана, збудовано Пале Фрі на площі Йозефа у Відні, Колонаду слави у Шьонбрунні у 1775 р. У Відні в той час жив і творив Франц Ксавер Мессершмідт (1736–1783). Скульптурне зображення Марії-Терезії (1766), Богоматері (1767–1768), Савойський жіночий притулок свідчать про багатогранність таланту цього митця. Варто згадати італійського скульптора Антоніо Канова, який виконав мармурний надгробок ерцгерцогині Марії Кристини у Віденській церкві августинів (1798–1805).

Серед відомих австрійських архітекторів цього періоду варті уваги Гільдербрант (автор Віденської церкви Св. Петра, монастир у Гетвайзі), Якоб Прандтауер (церква і монастир у Мельку, монастир Герцогенбург та паломницька церква біля Зонтонагеберга), Йоганн Міхаель Пруннер (оригінальна паломницька церква у Штардль-Паури з трикутним планом, що символізує покровительство Св. Трійці), Донато Феліче д'Алліо (автор реконструкції віденської церкви сестер-салезіянок, яку заснувала вдова Йосифа I – імператриця Вільгельміна Амалия). У розвиток австрійського церковного мистецтва великий внесок зробили також Георг Рафаель До-

нер, Йоганн Міхаель Ротмайр, Даніель Гран, Пауль Трогер, Каспар Вальдман, Антон Бер та інші відомі митці [6, с. 142].

Серед видатних живописців того часу слід відмітити Франца Антона Маульберчі (1724–1796). Під впливом італійських зразків та сильним враженням від робіт Рембрандта, митцем було створено фрески у віденській церкві піарів та корнайбурзькій церкві августинів, у замку Гальбтурн і в резиденції єпископа у Кромержі. Заслуговує на увагу також творчість таких видатних австрійських живописців як Макс-Емануель Айнмільлер (1807–1870), який художньо розписував вікна для Регенсбурзького собору, для церкви Богородиці в Ау, для Аугсбурзького собору, Альберт Баур (1835–1876), автор незабутніх картин «Християни виносять з цирку тіло мученика» і «Апостол Павло, що проповідував в Римі» [6, с. 151].

Багатогранна творчість австрійських митців мала велике історичне та культурне значення в розвитку церковного мистецтва Австрії. Своїми розписами католицьких соборів австрійські художники прагнули викликати у прихожан відчуття перебування у світі сакральних святинь. До сьогоднішнього часу чудові твори талановитих австрійських церковних митців привертають увагу як віруючих християн, так і усіх закоханих у мистецтво людей.

Австрійська церковна культура багата на великі імена композиторів, що писали свої твори для церковного богослужіння. Їх твори стали прикрасою не лише національної, а й світової скарбниці духовної музики. В історію католицької церковної музики увійшли шедеври таких майстрів як Й. Гайдн, М. Гайдн, В. Моцарт, Ф. Шуберт, А. Брукнер. Центральним жанром у творчості цих композиторів став жанр меси, що був головним музичним репрезентантом церковної культури, починаючи від часів Середньовіччя.

Окрім традиційних латинських мес, з другої половини XVIII століття в Австрії і південній Німеччині набувають поширення німецькі католицькі меси, які є різновидом низької меси (*missa bassa*). Зазначимо, що католицька німецька меса зовнішньо подібна до німецькомовної лютеранської меси, однак вона, незважаючи на виконання піснеспівів німецькою мовою, відправлялася католицьким священиком за усіма нормами католицької літургії. На відміну від латинських мес, що відправлялися під час церковних урочистостей (*missa solemnis*), німецькі меси виконувались у церковні будні. Німецька католицька меса включала переклади або парафрази текстів ординарія («Kyrie», «Gloria», «Credo», «Sanctus», «Agnus Dei») і пропрія («Introitus», «Offertorium», «Communio»). Тексти ординарія відносяться до незмінних текстів, тексти пропрія за традицією відповідали характеру свята.

Назвемо ряд імен, що репрезентували жанр німецької католицької меси, починаючи від середини XVIII до початку XX століття. Серед композиторів є всесвітньо відомі імена, але більшість з них – церковні музиканти, більшість з яких відомі лише дослідникам церковної музики. Німецькі меси (а також споріднені жанри – німецькі реквієми і вечірні) писали Міхаель Гайдн (1737–1806), Франц Бюлер (1760–1824), Йоганн Баптист Шидермайр (1778–1840), Йозеф Оневальд (1791–1856), Алоїз Бауер (1797–1872), Франц Шуберт (1797–1828), Густав Едуард Штеле (1839–1915), Петер Грісбахер (1864–1933).

Особливістю німецьких мес епохи класицизму є тісний зв'язок з обрядом, що проявився у текстах твору. При перекладі німецькою мовою латинські тексти зазнавали змін: у більшості випадків передано лише їх загальний зміст. Характер цих змін

у церковних композиторів не протирічив поняттю церковності, соборності, що характерно для церковного мистецтва. Автори текстів прагнули не показати своє індивідуальне «Я», а передати зрозумілою для усіх прихожан мовою зміст текстів через прості слова, які було покладено на просту і ясну мелодію.

Серед авторів німецьких мес твори М. Гайдна і А. Бауера відповідають духу літургічної традиції. Усі тексти частин німецьких мес М. Гайдна і А. Бауера є парафразами канонічних богослужбових текстів, як співаних, так і молитовних. Знання літургічної традиції допомагає автору тексту меси Францу Серафу Кольбреннеру «Hier liegt vor deiner Majestät im Staub», музику до якої написав Міхаель Гайдн знайти рівновагу між індивідуальним і церковним. У німецькій месі Гайдна – Кольбреннера перша частина «Zum Eingang» («На вхід»), яка передує сповіданню віри «Confiteor» («Сповідуюся») і піснеспіву «Kyrie eleison» («Господи помилуй»), носить покайний характер. Текст «Gabenbereitung» («На приношення дарів») зосереджено на моменті благословення хліба і вина (відповідає частині «Offertorium»), які приносить народ Божий до вівтаря як знак подяки Богові. Останній текст меси – «Zur Kommunion» («На причастя») – використовує не текст змінного піснеспіву, а молитви, «Domine, non sum dignus» («Господи, я недостойний»), що читалася перед прийняттям причастя.

Цікаво, що текст Франца Серафа Кольбреннера «Oh Herr, ich bin nicht würdig, zu deinem Tisch zu gehn» («О Господи, я недостойний, щоб прийти до Твого столу») у частині «Zur Kommunion» меси «Hier liegt vor deiner Majestät im Staub» [8, с. 63], було використано Алоїзом Бауером у частині «Agnus Dei» у «Різдвяній німецькій месі» («Deutsche Messe für die Weihnachtszeit») [7, с. 317]. Анонімний автор тексту меси Алоїза Бауера, як і Франц Сераф Кольбреннер, безумовно, був знайомий з церковною літургічною традицією. Можливо, частина тексту «Різдвяної німецької меси» є парафразом або компіляцією текстів німецьких мес інших авторів. Подібна практика є дуже характерною для церковної традиції, що спирається на відтворення старого, ніж створення нового. Для мистецтва класицизму з його установкою на музичний канон також подібне явище не є чимсь винятковим.

Особливістю музики німецьких мес епохи класицизму є її простота і пісенний характер. Музика німецьких мес доби класицизму відповідає класичному стилю. Композиторами використовуються прості тональності (B-dur, G-dur, D-dur) і прості музичні форми – строфічна, проста двочастинна, проста тричастинна. Партія оркестру у деяких фрагментах достатньо розвинена, іноді ж оркестр практично дублює вокальні голоси.

В епоху романтизму церковна музика розвивалася, зазнаючи сильних світських впливів, що не завжди позитивно позначалося на її стані, але стимулювало до створення новим форм. Церковна музична культура кінця XVIII – початку XIX століття є складним і суперечливим явищем. Найбільші її протиріччя виникали у зв'язку з превалюванням особистісного начала, характерного для мистецтва романтизму, які суперечили установкам на соборність, надіндивідуальність мистецтва церковного. Особливо гостро ця проблема стояла у богослужбовій музиці, оскільки остання у добу романтизму сприймалася як голос серця, що здатен передати найтонші рухи людської душі, церковне ж мистецтво завжди прагнуло до очищення музики від земних пристрастей.

Романтичні тенденції у католицькому церковному мистецтві знайшли відображення і у жанрі

німецької меси. У німецьких месах романтичної доби зазвичай використовувалися пісенні поетичні твори, серед авторів яких були як відомі поети-романтики (Ф. Клопшток, Й.Ф. Нойман), так і автори, імена яких загубилися у плині часу.

Один з найвідоміших поетів романтиків XVIII століття Фрідріх Готліб Клопшток (1724–1803) з'явився в німецькій літературі наприкінці 40-х років. Як для багатьох романтиків, для нього виявилася близькою християнська тематика. Ф. Клопшток ще у школі розпочинає роботу над релігійною поемою «Месіада». У 1745 р. він вступає до богословського факультету Ієнського університету, але потім переводиться до Лейпцігського університету (1746–1748). У 1747 р. Клопшток у колі друзів-поетів читає перші пісні своєї «Месіади» («Der Messias»). Читання справляє на слухачів сильне враження. В «Бременських матеріалах» (1748) з'являються перші три пісні «Месіади».

Думка написати епічну поему на біблійному матеріалі народилася у близького до пієтистів поета під впливом «Загубленого раю» Мільтона. На відміну від останнього, Клопшток виявляє велику цікавість до долі простих людей, а в окремих епізодах з'являється і прямий протест поета проти феодального деспотизму. Головна лінія «Месіади» відповідає євангельській розповіді про останні дні земного життя Христа (Месії), від моління на горі Єлеонській до його смерті на Хресті (пісня Х). У другій частині поет розповідає про події після смерті Христа, про появу Христа перед учнями і народом. Поема закінчується тріумфом Христа – його вознесінням на небо. Точно слідуючи євангельському сюжету, поет створює навколо земних подій релігійно-космічне обрамлення, використовуючи для цього зміст Євангелій і Старого Завіту. Дії часто переносяться на небо або до некла. До кожної людини, а також до Христа Клопшток приставив серафимів та ангелів, котрі в поемі діють активніше, ніж в Біблії. Прийняття Христом рішення спокутувати гріхи людей, душевні страждання Христа – головне для Клопштока.

«Месіада» не стільки епос, скільки гімн «врятованому людству». Поема написана класичним віршем античних епопей – гексаметром. Уперше в німецькій поезії Клопшток вирішує відмовитись від рими, щоб надати поемі урочисто-святкового звучання. Характерні інтенсивні пошуки особливої, відмінної від мови прози, емоційно-образної і разом з тим музичної поетичної мови. Але успіх «Месіади» був не довготривалим. Розвитком німецької літератури кінця століття «Месіада» була відкинута в минуле.

«Духовні пісні» Клопштока («Die Geistliche Lieder», 1757–1769) – інший релігійний твір поета. Серед «Духовних пісень» потрібно відзначити наступні твори: «Weihnachtslied» («Різдвяна пісня»), «Das Abendmahl» («Вечеря»), «Um Gnade» («На милість переможця»), «Der Tod» («Смерть»), «Sinai und Golgotha» («Синай і Голгофа»), «Dem Vater und dem Sohn» («Отцю і Сину»). Ф.Г. Клопштоком була також написана збірка поезій, яка мала назву «Нова протестантська збірка віршів» («Das neue protestantische Gesangbuch»). На думку самого Клопштока, вона можливо буде корисною «також і католикам, нашим братам-німцям» [8, с. 31–32]. У цю збірку були включені пісні Крамера, християнські псалми та переклади псалмів Крамера, більшість з яких належала перу Гелера та братів Шлегелів, автором частини творів був Базедов.

У 1766 р. Ф.Г. Клопшток переклав середньовічну молитву «Stabat Mater» німецькою мовою. Поет звернувся до католицької молитви не лише через захоплення романтиками мистецтвом Середньовіч-

чям, а й через популярність у Південній Німеччині у XVIII столітті текстом «Stabat Mater», яка стала взірцем богородичної побожності. Натхненність, вишуканість і мистецька досконалість католицьких «Stabat Mater» привернули увагу до твору у протестантському середовищі.

У центрі латинського середньовічного тексту «Stabat Mater» – поетичне звернення автора до Скорботної Матері. Уперше латинські строфи поеми з'явилися у молитовниках приватного користування; найбільш раннім джерелом вважається взірць 1320 р. (Orationale «St. Emmeram»). Вже наприкінці XIV століття з'являються перші національні переклади, серед яких заслуговує на увагу німецька редакція твору «Cristus muter stunt in smercz» (монастир Св. Катерини у Нюрнберзі). Більшість дослідників схильні вважати автором безсмертної поеми Якопоне да Тоді (справжнє ім'я – Якобо да Бенедетті). В історії залишилися два текстові варіанти «Stabat Mater» – «Analecta» версія – за назвою книги, де її надруковано, та ватиканська (1908 р.), відмінність яких полягає у 19-тій строфі [2, с. 30]. В Австрії у XVIII столітті завдяки державній політиці монарха Йосифа II були заборонені неонов'язкові пісенспіви «Miserere» і «Stabat Mater». Жанр «Stabat Mater» отримав своє друге життя вже під час правління наступників Йосифа II – Леопольда II і Франца II.

Ф.Г. Клопшток написав вільну німецькомовну поетичну версію «Stabat Mater» під назвою «Відчуття Спасителя на Хресті». Поема відома також під назвою її перших рядків – «Jesus Christus schwebt am Kreuze» («Ісус Христос висів на хресті»). Зберігаючи велич, пафос, образність католицької молитви, він прагнув адоптувати її до умов протестантського середовища, а тому свідомо переніс акцент з образу Скорботної Матері на образ Христа [2, с. 95].

Жанр німецької меси доби романтизму передбачав вільний переспів богослужбових латинських текстів німецькою мовою. В «Німецькій месі» Ф. Шуберта, автором тексту якої є Й.Ф. Нойман, відчувається різноманітна гама почуттів – ліричне начало, задумованість, проникнення у глибини людської душі тощо. Дотримуючись традицій німецької народної поезії, відкривши для себе внутрішнє «Я», стверджуючи при цьому багатство емоційного світу простої людини, поети-романтики насичали мову словами великої емоційної сили. Проте іноді поетичні твори романтиків вільно інтерпретували канонічні тексти, що призводило до їх заборони або обмеженого використання церковними владами у рамках богослужіння.

Аналізуючи «Німецьку месу» Ф. Шуберта – Й.Ф. Ноймана, потрібно відзначити поетичний, індивідуалізований літературний текст, іноді доволі далекий від латинського оригіналу. Так, наприклад, для частини «Agnus Dei», де традиційно тричі повторюється фраза «Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis» («Агнец Божий, що береш гріхи світу, помилуй нас»), а остання видозмінює її кінець (замість «miserere nobis» («помилуй нас»)) звучить «dona nobis pacem» («даруй нам мир»)) поет пише текст розміром у чотири строфи. Лише кінець першої строфи («О Агнец, який жертвою відкупив тяжкий гріх людства, даруй нам мир Своєю милістю») відсилає до оригінального тексту, все інше – вільний розширений парафраз поета тексту канонічного оригіналу. Текст Й.Ф. Ноймана – поетичний, образний, має багато епітетів, метафор, порівнянь («тяжкий гріх людства», «приводить у захоплення і очищує блаженну душу», «який так вабить серце, чисте, вірне, що Тебе любить»).

Мелодії німецьких мес доби романтизму, як і у попередню епоху, були прості і призначалися для виконання усією громадою. Їх пісенний характер також мало відповідав традиційним уявленням про церковне мистецтво, однак цілком відповідав естетиці романтизму. Композитори-романтики продовжували традиції класиків щодо простоти музичної мови (прості тональності, прості музичні форми, простота фактури і оркестровки), однак мелодика їх творів більш наспівна, близька до народнопісенних витоків, що цілком відповідало естетиці романтизму. У музичному відношенні «Німецька меса» Ф. Шуберта – твір, який поєднує яскраво виражені романтичні риси, що проявилися у пісенній мелодії, з багатотональними традиціями церковної музики, які композитор виявляє завдяки використанню хоральної фактури. У тональному плані твір є також доволі незвичайний, оскільки немає єдиного тонального центру, лише крайні частини написані в одній тональності («Zum Eingang», «Schlussgesang», F-dur), усі інші тяжіють до бемольної сфери, що однак не виключає використання дієзних тональностей: «Zum Eingang» (F-dur), «Zum Gloria» (As-dur), «Zum Evangelium und Credo» (G-dur), «Zum Offertorium» (C-dur), «Zum Sanctus» (Es-dur), «Nach der Wandlung» (G-dur), «Zum Agnus Dei» (B-dur), «Schlussgesang» (F-dur). Тональності усіх частин меси – мажорного нахилу, лише остання, додаткова, частина – «Das Gebet des Herrn» («Молитва Господня»), написана у тональності e-moll. Частини меси різняться і у тематичному відношенні, однак різниця тем частин не робить цей твір строкатим завдяки піднесеності стилю, яка досягається завдяки поєднанню пісенності і хоральності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Національні особливості притаманні церковній традиції кожної християнської конфесії. Багатогранна творчість християнських митців мала неперевершене історичне та культурне значення у розвитку церковного мистецтва

своєї країни. Своїми творами архітектори, скульптори, живописці, композитори прагнули викликати відчуття перебування у світі сакральних святих.

Національне у церковній музиці Й. Гайдна, В.А. Моцарта, Ф. Шуберта, А. Брукнера проявлялося передусім у музичній мові та образній сфері, оскільки латинські богослужбові тексти не давали можливості виявитися національним рисам у їх повноті. Автори німецьких мес – церковні композитори Ф. Бюлер, Й.Б. Шидермайр, Й. Оневальд, А. Бауер, Г.Е. Штеле та інші прагнули у своїх творах поєднати традиції католицької музики з надбаннями національної церковної культури.

Тексти німецьких мес писалися на основі переспівів латинських богослужбових текстів, які у більшості випадків органічно поєднували католицькі церковні традиції з рисами національного мистецтва. Незважаючи на іноді доволі вільний підхід до перекладу текстів, у месях багатьох церковних авторів доби класицизму і романтизму вони не уходили у протиріччя з поняттям церковності і соборності, що є характерною рисою католицького церковного мистецтва. Музичний стиль німецьких мес відповідав загальному стилю епохи, однак відрізнявся більшою простотою, ніж великих богослужбових композиціях. Особливо характерною простотою форм була для романтичного мистецтва, і тому у музичному відношенні найбільш досконалими є німецькі меси доби романтизму, де завдяки поєднанню пісенності і хоральності твори набувають особливої піднесеності. Німецька меса як жанр, генетично пов'язаний з церковною пісенністю, відкриває широкі перспективи у вивченні паралітургічних національних культур Європи, у тому числі української духовно-пісенної традиції. Перспективними залишаються дослідження близьких німецькій месі жанрів у церковному мистецтві різних країн Європи, зв'язків духовної пісенності з літургічними жанрами як у західно-християнській, так і східно-християнській церковних традиціях.

Список літератури:

1. Безарова Г.І. Релігієзнавство: навч. посіб. / Г.І. Безарова. – Чернівці: Зелена Буковина, 2001. – 153 с.
2. Беркій О.В. Stabat Mater в аспекті жанрово-стильової динаміки: дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 / О.В. Беркій; Львівська держ. музична академія ім. М.В. Лисенка. – Львів, 2006 – 253 с.
3. Давыденков О. Догматическое богословие. Курс лекций. – М.: Православный Свято-Тихоновский Богословский институт, 1997. – 292 с.
4. Коваленко Т.С. Жанр мессы в творчестве Йозефа и Михаэля Гайднов / Т.С. Коваленко // Вестник Православного Свято-Тихоновского Гуманитарного Университета. – М., 2009. – Вып. 2(5). – С. 125-136. – (Серия V. «Музыкальное искусство христианского мира»).
5. Кунцлер М. Літургія Церкви / Міхаель Кунцлер. – Львів: Свічадо, 2001. – 616 с.
6. Митрофанов П.П. История Австрии с древнейших времен до 1972 г. / П.П. Митрофанов. – М.: Эдиториал УРСС, 2003. – 156 с.
7. Оганов А.А. Теория культуры / А.А. Оганов, И.Г. Хангельдиева. – М.: Центр научной литературы, 1998. – 173 с.
8. Dürr W. Musikalische Überlieferung und musikalische Edition / W. Dürr, A. Haug (Gesam). – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2006. – 80 s.
9. Hug F. Franz Schubert: Tragik eines Begnadeten / F. Hug. – München: Ludvig – Maximilians Univ. München, 1976. – 126 s.
10. Pfeiffer J. Dichtkunst und Kirchenlied. Über das geistliche Lied im Zeitalter der Sakularisation / J. Pfeiffer. – Hamburg: F. Wittig, 1961. – 204 с.

Паламарчук Е.Н.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЦЕРКОВНА КУЛЬТУРА АВСТРИИ И ГЕРМАНИИ XVIII–XIX СТОЛЕТИЙ: СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ

Аннотация

В статье рассматриваются взаимоотношения понятий «религия» и «культура». Установлено содержание понятий «церковная культура» и «церковное искусство». Охарактеризовано церковное искусство Австрии и Германии XVIII–XIX веков. Рассмотрено немецкую мессу как жанр католической богослужебной музыки Австрии второй половины XVIII – начала XIX веков через призму взаимодействий классицистических и романтических стилистических тенденций. Проанализировано творчество известного немецкого поэта-романтика XVIII века Ф.Г.Клопштока. **Ключевые слова:** религия, культура, католическая богослужебная музыка, католическая немецкая месса, классицизм, немецкий романтизм, Фридрих Готтлиб Клопшток.

Palamarchuk K.N.

Kyiv National University named after Taras Shevchenko

CHURCH CULTURE OF AUSTRIA AND GERMANY OF THE XVIII–XIX-th CENTURIES: STYLISTIC TENDENCIES

Summary

This article focuses on the interrelations of notions «religion» and «culture». The idea of the definitions of «church culture» and «church art» is revealed. The characteristics of church art of Austria and Germany of the XVIII–XIXth centuries is given. The German Mass as one of the genres of the Catholic sacred music of the second half of the XVIIIth – the beginning of the XIXth centuries in the light of classicistic and romantic style tendencies is considered. The creativity of the famous German romantic poet of the XVIIIth century Friedrich Gottlieb Klopstock is analyzed. **Keywords:** religion, culture, the Catholic sacred music, Catholicism, German Mass, Classicism, German Romanticism, Friedrich Gottlieb Klopstock.

УДК 002.2:930.2:099.5

УНІКАЛЬНА КНИГА ЗІ СКЛАДУ «КОРОЛІВСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ»

Рабчун О.С.

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського

Розкривається склад бібліотеки останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського, відомої як «Регія». Описується примірник книги, котра має власницькі ознаки бібліотеки короля Станіслава Лещинського. Власне сама книга не є бібліографічною рідкістю, але особливою та унікальною її роблять провенієнції, що знаходимо на сторінках описуваного видання. Серед особливостей примірника виокремлюються суперекслібрис, тиснений на оправі видання, власницькі написи на форзаці та сторінках книги, печатки та штампи.

Ключові слова: «Королівська бібліотека», Станіслав Лещинський, видання, примірник, книга.

Постановка проблеми. Останнім часом науковці досить активно досліджують книжкові колекції – бібліотеки, що зберігаються нині у сховищах України, а раніше їх власниками були відомі науковці, громадські діячі або ці книгозбірні були власністю навчальних закладів чи установ. Різними шляхами надходили вони до державних сховищ, але всі нині стали культурним національним надбанням нашої держави.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженням «Королівської бібліотеки» займалися, переважно, польські дослідники. Зокрема, розкриттям змісту бібліотеки та вивченням її історії були присвячені праці польських дослідниць Х. Ласкажевської [4; 9; 10], А. Дзьонтел [8], У. Пашкевич [7; 11; 12]. Українські науковці також зверталися до аналізу складу та змісту бібліотеки «Регія». Зокрема, С. О. Булатова досліджувала рукописну частину королівської бібліотеки, що нині зберігається у фонді Інститу-

ту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [1; 2].

Спільна робота українських та польських науковців по розкриттю змісту королівської бібліотеки надала змогу також виявити раніше неописаний примірник видання «*Albertus Magnus Philosophie Naturalis Isagoge, siue introductio [n]es, emendate nuper et impressa sum [m]a diligentia. In libros: Phil\sicorum. De celo et mu [n]do; De generatio [n] e. Metheororum. De anima. Aristotelis / Albertus Magnus. – Cracouien [Krakw]: imp. Joannis Haller, 29 IV 1516. – lxxviii [=69], [1] f.; 4'»* [6].

Дослідження приватних книжкових зібрань серед науковців України нині набуває все ширшого розповсюдження. Вивченням особливих бібліотек займаються нині дослідники Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (С. О. Булатова, І. О. Гуржій, Т. Є. Мяскова, О. С. Рабчун, І. О. Ціборовська-Римарович), Харківська державна